

Роздуми про Європу

Luigi Einaudi

Riflessioni sull'Europa

Articoli scelti su società,
economia e politica

Traduzione di
Mariana Prokopovych

Laboratoria
Kyiv
2023

Луїджі Ейнауді

Роздуми про Європу

Вибрані статті про суспільство,
економіку й політику

Переклала з італійської
Мар'яна Прокопович

Лабораторія
Київ
2023

УДК 323.2
Е30

Ейнауді Луїджі

Е30 Роздуми про Європу. Вибрані статті про суспільство, економіку й політику / пер. з італ. Мар'яна Прокопович. — К. : Лабораторія, 2023. — 312 с.

ISBN 978-617-8299-42-2 (паперове видання)

ISBN 978-617-8299-44-6 (аудіокнига)

ISBN 978-617-8299-43-9 (електронне видання)

Луїджі Ейнауді — не лише один із батьків Італійської Республіки. Уся Європа вважає його видатною політичною та інтелектуальною постаттю, своєрідним пророком, який чітко сформулював засади ліберально-демократичної держави у драматичний момент, коли фашистський режим вірив у те, що існуватиме вічно. Це видання містить добірку праць Луїджі Ейнауді, зосереджених на головних аспектах його думки — свобода, демократія, мир, європеїзм, соціальний лібералізм. Ейнауді стояв біля джерел формування Європейського Союзу і передбачив єдність держав, ще коли ті воювали одна з одною у двох світових війнах. Його міркування і політичні спостереження мають сенс для України і здатні позитивно вплинути на її європейські перспективи.

УДК 323.2

Вибрані статті Луїджі Ейнауді публікуються українською мовою з дозволу Фонду Луїджі Ейнауді (Рим).

Видання цієї книги, а також підготовку і друк книжок серії «Друзі відкритого суспільства» здійснено за сприяння Посольства Італії та Італійського інституту культури в Україні.

Літературна редакторка *Олена Яценю*. Коректорка *Катерина Плахта*. Верстальниця *Олена Білохвост*. Технічний редактор *Микола Климчук*. Художня редакторка *Тетяна Волошина*. Дизайн обкладинки *Кирило Ткачов*. Маркетинг *Ірина Юрченко, Анастасія Кулик, Юлія Баженова*. Завредакції *Віталій Тютюнник*. Випускова редакторка *Юлія Нестелєєва*. Координаторка редакції *Марина Кичак*. Відповідальний за випуск *Антон Мартинов*.

Підписано до друку 06.11.2023. Формат 60×90/16. Друк офсетний. Тираж 1000 прим. Замовлення № 606909. Надруковано в незламній Україні видавництвом «Лабораторія» в АТ «Харківська книжкова фабрика «Глобус», вул. Різдва, 11, м. Харків, Україна, 61011. Свідоцтво ДК № 7032 від 27.12.2019. www.globus-book.com. Термін придатності необмежений.

тов «Лабораторія», пр. Степана Бандери, 6, м. Київ, Україна, 04073,
тел. (097) 975-52-23, info@laboratoria.pro. Свідоцтво ДК № 7100 від 14.07.2020.
Висновок Держ. сан.-епідем. експертизи № 12.2-18-1/28536 від 17.12.2020.

Науково-популярне видання

ISBN 978-617-8299-42-2 (паперове видання)

ISBN 978-617-8299-43-9 (електронне видання)

ISBN 978-617-8299-44-6 (аудіокнига)

Усі права застережено. All rights reserved

© Fondazione Luigi Einaudi eTS

© Прокопович М. І, пер. з італ., 2023

© тов «Лабораторія», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2023

Зміст

Про серію «Друзі відкритого суспільства». <i>Едоардо Крізафуллі, Рената Ґравіна</i>	7
Актуальність Луїджі Ейнауді. <i>Андреа Канджіні</i>	10
На допомогу читачеві (біографічна довідка). <i>Емма Галлі, Джампаоло Гардзареллі</i>	14
Ейнауді в Києві. Свобода та лібералізм в Україні з європейської перспективи. <i>Рената Ґравіна</i>	22
1. Лібералізм	37
2. Новий лібералізм	40
3. Про людину як мету або засіб і про блага для дозвілля	48
4. Основні моменти ліберальної економічної політики	71
5. Про деякі питання соціальної політики	84
I. Теоретичні засади соціального законодавства	84
II. Соціальне страхування	104
III. Об'єднання працівників (профспілки, товариства)	137
IV. Участь у прибутках	193
6. Лист одинадцятий. Догма суверенітету та ідея ліги націй	239
7. Лист сьомий. Чи є ліга націй можливим ідеалом?	248

8. За європейську економічну федерацію	258
9. Війна і європейська єдність. Промова, виголошена на Конституційній асамблеї	294
10. Хто хоче миру?	304

Про серію «Друзі відкритого суспільства»

Едоардо Крізафуллі, Рената Гравіна

«**Д**рузі відкритого суспільства» — це серія італійських класичних текстів, що теоретично обґрунтовують і пропагують цінності, на яких ґрунтується сучасне західне суспільство: свободу думки, критичний дух, толерантність, плюралізм, конституційну правову державу, верховенство права, права індивіда, права ЛГБТ та меншин, соціально-економічні права («держава загального добробуту»). Ця ініціатива є унікальною в українському книговидаванні. Автори, представлені в цій серії — серед яких Луїджі Ейнауді, Бенедетто Кроче, Лучано Пеллікані, Норберто Боббіо, Карло Росселлі, Франко Буффоні, — належать до прогресивного крила європейської філософської та політичної культури.

Двадцяте сторіччя в Європі затьмарили катастрофи, які спричинили величезну скорботу й заплямували образ Заходу: більшовизмом, фашизмом і нацизмом. Ці тоталітарні режими спиралися на негативне й фундаменталістське мислення інтелектуалів, вороже налаштованих до ліберальної демократії та кантівської моралі — концептуальних засад нової Європи, що постала на руїнах Другої світової війни. Найбільш освічена італійська інтелігенція змогла відреагувати на отруту, яку впорскували в громадянське суспільство ностальгії за нацифашизмом, прихильники неліберальних демократій та авторитарних систем, а також «шкідливі вчителі»: марксистсько-ленінські або «революційні» філософи, які, спокусившись утопією, перекинули ідеальний місток до азійської деспотії та виправдовували використання збройної боротьби в ліберально-демократичних державах. Інтелектуали антитоталітарного спрямування

прищепили, так би мовити, європейським суспільствам свої просвітницькі теорії, натхнені кількома основними лейтмотивами, серед яких — гармонія між соціальною справедливістю та політичною свободою, захист свободи підприємництва, незалежність громадянського суспільства від держави, заперечення революційного чи реакційного насильства, європеїзм, оснований на солідарності, і діалог між народами. Одно слово, натхнені ідеалом свободи, інтелектуали зброєю критики боролися з ідеологічними хворобами, що заразили європейську культуру: фанатичним екстремізмом усіх політичних забарвлень, абсолютизмом, націоналізмом, расизмом, мілітаризмом, вихвалянням насильницької колективізації засобів виробництва. І справді можна сказати, що Європейський Союз стоїть на міцному інтелектуальному фундаменті — на текстах друзів відкритого суспільства.

Переклад — це один із тих «шляхетних» каналів, через які цільова культура, у цьому випадку українська, збагачується в процесі діалогу з культурою-джерелом. Діалог означає двосторонність, тому ця серія має супутню амбіцію — підвищити увагу італійських науковців до своїх українських колег, які заслуговують на те, щоб їх перекладали. Тим часом ми сподіваємося, що класики італійської політичної думки XX сторіччя стимулюватимуть рефлексію в інтелектуальних колах давньої української нації, яка, здобувши незалежність кілька десятиліть тому, прагне відновити свої зв'язки з європейською цивілізацією, до якої вона завжди належала. У добу Ренесансу Італія породила два шедеври політичної думки — «Монархію» Данте й «Державця» Мак'явеллі. У XX сторіччі італійські інтелектуали також демонстрували оригінальність думки, що виносить їх в авангард людства (згадаймо «еретичний» марксизм Грамші, який можна назвати антиленінізмом). Ця серія має на меті познайомити українського читача з найбільш значущими працями людей, що поставили свій талант на службу ідеалові свободи, перебуваючи водночас у різних політичних таборах. Друзі відкритого суспільства усвідомлюють, що вони належать до

того ж ідеального простору й тієї самої спільної долі, перше зерно якої засіяли в Греції в IV–V сторіччях до нашої ери, а потім настав час інших посівів: доба комун в Італії, Магдебурзьке право, Ренесанс, Просвітництво — аж до появи ліберально-демократичних режимів в урбанізованих капіталістичних суспільствах і держави загального добробуту.

Реформістські та ліберально-демократичні течії Італії XX сторіччя відкидають як більшовицьку (крайньо ліву) теорію, так і нацифашизм (крайньо праву теорію) — теорії ці напрочуд схожі між собою. Як вороги відкритого суспільства вступили в альянс під егідою своєї неліберальної ідеології, так і друзі відкритого суспільства повинні об'єднатися в ім'я свого гуманістичного бачення. Радикальний ісламизм десятиліттями атакував ліберальний порядок, а російський автократизм відновив свою силу й агресивність. На Заході знову в моді «шкідливі вчителі», які сьогодні носять інший одяг: це прихильники постправди й етичного релятивізму, що ставлять під сумнів універсальну цінність демократії та спрямовують свою їдку критику лише проти Заходу, неявно виправдовуючи теократії та тиранії. Тому важливо перечитувати й роздумувати над тим, що писали «добрі вчителі» за часів, коли тоталітаризм і вкрай агресивні форми ідеологічного фанатизму загрожували європейській свободі та проєктові політичної єдності Старого континенту. Неліберальні мислителі й сьогодні прагнуть зіштовхнути цей проєкт із ре-йок гуманізму, універсальними цінностями якого є, по суті, повага до гідності людини, прагнення миру, захист незалежності та самовизначення народів.

Актуальність Луїджі Ейнауді

Андреа Канджіні, генеральний секретар
Фонду Луїджі Ейнауді

«**М**орально вільна людина кидає виклик тиранові з глибини темниці або прямує до багаття, на якому її спалять живцем за те, що вона хоче зберегти свої переконання». Так писав у роки фашизму Луїджі Ейнауді, і саме це роблять нині українські чоловіки та жінки. Це щось, що нас стосується. Стосується безпосередньо.

Владімір Путін оголосив війну не Україні як такій: він оголосив війну Заходові й ліберально-демократичним цінностям, які лежать в основі нашого співіснування та на яких ґрунтується наша цивілізація. Це ті цінності, які дозволив собі вільно обрати український народ.

«Застарілі» цінності, сказав московський самодержець в інтерв'ю газеті Financial Times у червні 2019 року. На цих цінностях ґрунтується геополітичний порядок, який він одверто відкинув на Мюнхенській конференції 2007 року.

Українські військовослужбовці та цивільні фізично протистоять полум'ю, але на цьому багатті можуть безповоротно згоріти дотла саме наші принципи, наша ідентичність, наша честь. Український народ вийде із цього страшного випробування сильнішим, а ми, які не є українцями, можемо бути знищені. Ми, італійці, ми, європейці, ми, західні люди, не українці. Ми, які можемо дозволити собі розкіш уважати, що війна ця нас не стосується.

Тому видання в Україні праць визнаного батька ліберальної та проєвропейської думки має не тільки велике символічне значення, але й конкретну практичну функцію. Тут відтворено глибинні причини, чому ця війна є нашою війною, і вказано на

ліберальний метод і засади як на компас, на який має орієнтуватися система міжнародних альянсів сьогодні та український державний устрій завтра задля матеріальної, моральної та правової відбудови країни.

Цей символізм і цей метод не менш корисні для нас, неукраїнців: вони нагадують нам про нашу ідентичність і цінності. Вони нагадують нам про те, хто ми, у що ми віримо, хто наші справжні друзі й хто наші справжні вороги. Саме із цих причин Фонд Луїджі Ейнауді з ентузіазмом і гордістю погодився взяти участь у проєкті «Ейнауді в Україні», адже полум'я цієї війни висвітлює глибинні підвалини, на яких ґрунтується наше громадянське співіснування. Це попередження, це нагадування. Це отримана від історії можливість надати більшої цінності та політичного змісту Європі та ліберальним засадам, що лежать в її основі.

Луїджі Ейнауді був пророком. Він уважав поворот Італії в бік ліберальної демократії неминучим іще тоді, коли фашизм здавався непереможним; він працював над структурою демократичної, плюралістичної та ліберальної держави, коли фашистський режим досі вірив у своє вічне існування; він передбачив єдність Європи, коли європейські держави досі кидали одна одній смертельний виклик у Першій, а потім і в Другій світовій війні.

Те, у що він вірив, не було утопією. Вся річ була в довірі — довірі до людини та її нестримного прагнення до свободи, справедливості, матеріального й морального піднесення. Саме на цьому чіткому переконанні ґрунтується думка Ейнауді. Думка глибоко прагматична й незмінно реалістична. Думка, яка зароджується в царині економічної теорії, удосконалюється на теренах практичної політики й піднімається у всій своїй величній і незламній силі у вимірі інституцій. Економіст, політик, батько-засновник, голова Банку Італії, президент республіки — п'ять взаємодоповнювальних граней однієї особистості. Луїджі Ейнауді безнастанно працював на користь ліберального ідеалу, а отже й на користь людської особи. А також на користь її повного права реалізувати себе без перешкод і привілеїв.

Звідси — його непохитна війна з монополіями (які є «коренем зла й соціальних негараздів»), адміністративною рентою, поміщицьким землеволодінням і протекціонізмом. Звідси — його вперта боротьба за відкрите й конкурентне суспільство, за знання, доступні для всіх, а отже за безплатну освіту від дитячих садків до університетів («харчування, житло, медичне обслуговування, книжки...»), а також за відповідальну й переконливо плюралістичну інформацію. Стартові умови мають бути «рівними» для всіх, і завдання держави — забезпечити, щоб так було насправді. Можливість — але не право — соціально й культурно розвиватися потрібно конкретно гарантувати кожному. У своїх «Лекціях із соціальної політики» Ейнауді чітко пише про це: «Всі люди, які живуть у цивілізованому суспільстві, повинні мати можливість піднятися від мінімального рівня життя вгору. Можливість не тотожна праву. Це юридичне поняття, зміст якого є дуже невизначеним... Натомість можливість є реальною обставиною, до якої можна дійти багатьма різними шляхами». Шляхами, прокласти які повинна саме держава.

І справді, Луїджі Ейнауді не був прихильником «принципу невтручання». Держава повинна діяти, але діяти так, щоб усунути матеріальні, соціальні та бюрократичні перешкоди, які заважають людям повною мірою використовувати свої здібності та реалізовувати себе. Це має бути держава, що звільняє, а не держава, яка скеровує та пригнічує. Держава, що створює соціальні та ринкові умови, сприятливі для вільного досягнення матеріального й духовного добробуту кожного з її громадян на основі конкретних знань і за допомогою узгоджених правил. «Пізнати, потім обговорити, а тоді вирішувати» — цей природний порядок ухвалення рішень, схвалений Луїджі Ейнауді, згодом став провідним правилом ліберального методу.

Але кальвіністом Ейнауді не був. Людина може реалізувати себе в праці, але не праця реалізує людину. Виробництво благ є основою економіки, але на володінні благами людський досвід не закінчується. «Суть ринкової економіки, — писав Ейнауді, — полягає не в поневоленні людей речами, а в протилежному

намаганні звільнити людей від рабства праці, щоби для отримання такої самої кількості речей вони не мусили працювати так само важко, як і раніше».

Його діяльність мала також духовний, безперечно антиматеріалістичний вимір: виступаючи проти «культу чисел» і «поклоніння кількості», Луїджі Ейнауді не раз критикував тих, хто «підносить економічну реальність до вищого ідеалу». Продуктивність не є метою в собі, писав він. Метою є звільнення людини. Людини як такої.

Він, Ейнауді, довіряв людині, та не довіряв державам, добре усвідомлюючи їхню природну схильність підминати суспільства під себе й воювати одна з одною. Тому він теоретично обґрунтував такий ступінь економічної взаємозалежності, який може зробити людину вільною, а державу нешкідливою. «Якщо державні мужі не знайдуть формули примирення між малими духовними батьківщинами та єдністю економічного світу, то буде зруйновано саме малі батьківщини, а не цю єдність», — застерігав він. Під спонукою яскравого заряду гуманізму, типового для доби Рісорджіменто, навіть найгостріші свої думки він одягав у романтичні шати: «Народження Європи, відкритої для всіх народів, що прагнуть підпорядкувати свою поведінку ідеалові свободи, — це утопія? Може, й утопія. Але нині вибір стоїть лише між утопією і смертю, між утопією і законом джунглів». Іще ніколи слова ці не були такими актуальними.

Саме змагаючи до цієї піднесеної утопії із широко розплющеними очима та ясним розумом, мільйони морально вільних українців та українок кидають сьогодні виклик тиранові, прямуючи до вогнища, на якому вони згорять живцем, якщо інші чоловіки й жінки, рівні їм за природою та переконаннями, не допоможуть погасити пожежу, дати відсіч загарбникові й відбудувати суспільство за тими правилами й засадами, що їм властиві та які їх об'єднують. Засадами свободи й демократії. Так би сказав, якби жив сьогодні, Луїджі Ейнауді, який увійшов в історію Італії як «президент відбудови». Ці слова добре підходять для майбутнього України.

На допомогу читачеві (біографічна довідка)

Емма Галлі, Джампаоло Гардзареллі

Це видання містить добірку праць Луїджі Ейнауді, зосереджених на деяких центральних аспектах його думки — лібералізмі, мирі та європейському федералізмі, — які, як видається, можуть бути важливими уроками минулого для українського суспільства.

Науковець, публіцист, будівничий інституцій, Луїджі Ейнауді (1874–1961) очолював кафедру фінансів у Туринському університеті (з 1902 року), був дійсним членом Національної академії деї Лінчеї (1926 рік), співпрацював із газетами *La Stampa* та *Corriere della Sera*, був редактором часописів *Riforma Sociale* (1908–1935) та *Rivista di Storia Economica* (1936–1943).

1 травня 1925 року опублікували «Маніфест антифашистської інтелігенції», укладений Бенедетто Кроче. Ейнауді був одним із перших його підписантів. У 1925–1926 роках режим змусив Ейнауді відмовитися від співпраці з *Corriere della Sera* та від посади в Бокконському університеті, де він викладав із 1904 року; його університетська кафедра в Турині залишилася за ним після того, як він склав присягу на вірність режиму, нав'язану йому 1931 року, як це зробило багато інших професорів-антифашистів за вказівкою Бенедетто Кроче, щоб їх не замінили професорами з фашистськими поглядами.

Після 8 вересня 1943 року, тікаючи від переслідувань із боку нацифашистів, що окупували північ Італії, він знайшов притулок у Швейцарії, де надихався зустрічами з італійцями, зокрема з Адріано Оліветті й Ернесто Россі, переконаним федералістом і автором, разом з Альт'єро Спінеллі, Вентотенського маніфесту («За вільну і єдину Європу. Проєкт маніфесту»). Коли Ейнауді

повернувся до Італії 1945 року, його призначили членом Національної ради (1945–1946) й обрали депутатом Установчих зборів як ліберала за списком Національно-демократичного союзу в 1946 році (в Установчих зборах він входив до складу комісії із 75 осіб, якій доручили розробити проєкт конституції). Його призначили головою Банку Італії (1945–1948); він працював заступником прем'єр-міністра та міністром фінансів і скарбниці (1947), а також міністром бюджету (1947–1948, в IV уряді Де Гаспері); з квітня 1948 року був сенатором, і, нарешті, його обрали президентом Італійської Республіки (1948–1955) у дуже важливий для європейського проєкту період.

Після закінчення терміну своїх повноважень Ейнауді опублікував «Письмовий стіл президента» (*Lo scrittoio del Presidente*) — збірку листів, спогадів, спостережень і пропозицій щодо змін до законодавчих текстів, представлених виконавчою владою. У наступні після 1955-го роки такі його писання, як «Марні проповіді» (*Le Prediche inutili*, 1959) та інші статті в журналах і газетах, свідчать про плідну інтелектуальну діяльність Луїджі Ейнауді аж до самої його смерті в Римі 30 жовтня 1961 року.

Есеї [1–5] присвячено лібералізму та економічній конкуренції. Як видно з есею [1], Ейнауді розглядає лібералізм як «учення для тих, хто ставить удосконалення і піднесення людської особистості вище від усіх інших цілей. Це моральне вчення, незалежне від випадковостей часу та місця <...> З політичного погляду лібералізм — це вчення, яке прищеплює меншості обов'язок поважати волю більшості, до того ж усі люди мають для нього однакову гідність як особистості <...> Але він закликає більшість не здійснювати намірів, які глибоко ображають меншість, бо політичне життя не покращується, якщо наміри більшості, утілені в законі, не підкріплюються активною підтримкою меншості <...> Отже, лібералізм — це доктрина обмежень; а демократія стає ліберальною тільки тоді, коли більшість добровільно утримується від застосування примусу до людей у сферах, які моральний порядок застерігає за індивідом і які є священною цариною особистості <...> Ліберальним є те

політичне суспільство, у якому нікого не можна позбавити його речей чи майна без судового процесу, проведеного відповідно до закону». Що стосується економічної конотації лібералізму, Ейнауді вважає, що лібералізм — це «не тільки й не стільки економічний принцип, він не є чимось, що протистоїть етичному лібералізму; він є конкретним рішенням, яке іноді <...> економісти ухвалюють щодо певної проблеми»¹. Ця позиція свідчить про прагматизм Ейнауді, що поєднує економічну теорію з увагою до історичного контексту, використовуючи свою теоретичну базу для інтерпретації реалій економіки та політики. Цей підхід також присутній в есеї [2], у якому Ейнауді критикує розмежування між старим і новим лібералізмом, стверджуючи, що «між цими двома лібералізмами немає жодної істотної, принципової різниці. Лібералізм єдиний і триває в часі, але кожне покоління повинно розв'язувати свої проблеми, які відрізняються від проблем вчорашнього дня і місце яких згодом займуть оновлені проблеми дня завтрашнього. Тому ліберали також повинні щомиті ставити собі запитання: як мені сьогодні вирішувати проблеми мого часу так, щоб застосоване розв'язання слугувало збереженню найвищого блага — свободи людини, а значить, її моральному й духовному піднесенню». Ейнауді дотримується ліберального бачення економіки, класичного та реформістського водночас, є спадкоємцем великої англійської традиції Джона Стюарта Мілла та, в Італії, Камілло Кавура, і виступає за заходи й закони, потрібні для відновлення та захисту вільного ринку: «Ліберали стверджують, що економічне рабство неможливе там, де є конкуренція, де проти активних підприємців, власників нинішніх підприємств, аграрних промислових і торгових, можуть виступити нові підприємці, нові торговці, нові спекулянти на майбутньому <...> Саме тому вони не хочуть, щоб держава втручалася у власність, яка передбачає ощадливість, незалежність, автономію особистості, яка зумовлює тяглість родини і є стимулом до економічного поступу. Вони не хочуть знищувати приватну власність ні на споживчі товари, ні на знаряддя виробництва <...> Але ліберали розуміють, де корінь зла, вони

хочуть докопатися до нього, визначити суспільну шкоду, якої завдає монополія. Вони прагнуть, щоб меч закону неблаганно опускався на тих, хто будує навколо свого підприємства рів, щоб не допустити інших у цю закриту царину. Оскільки багато, а навіть більшість монополій є штучними, тобто створеними самими законами, ліберали хочуть скасувати заборони, обмеження, мита, привілеї, які призводять до того, що не всі, хто хоче працювати, можуть це робити, не всі, хто хоче започаткувати нові справи, нові промисли, не всі, хто хоче конкурувати з тими, хто вже облаштувався та знайшов своє місце, можуть реалізувати свої наміри <...> Але монополії виникають не тільки завдяки законам, і, щоб їх зруйнувати, досить знищити закон, який їх створив. Бувають також “природні” монополії, які з’являються через неможливість збільшення кількості конкурентних підприємств; і ліберали хочуть, щоб держава втручалася в діяльність таких монополій і вряди-годи контролювала чи регулювала діяльність такої монополістичної галузі». Крім того, Ейнауді аргументує, що суть економіки конкуренції «полягає не в поневоленні людей речами, а в протилежному намаганні звільнити людей від рабства праці, щоб для отримання такої самої кількості речей вони не мусили працювати так само важко, як і раніше. Машини, поділ праці й те, що нефахівці зазвичай називають гендлярством <...>, характеризуються тим, що вони дають людині змогу претендувати на дозвілля. Це найбільше благо, яке може здобути мисляча людина, людина, яка прагне до самовдосконалення», забезпечивши «збільшення попиту на основні життєві блага з боку сотень мільйонів новоприбулих і підвищення рівня життя [і] наступний бурхливий розвиток великої промисловості, спроможної виробляти основні товари, що їх вимагає дедалі численніше населення, рівень якого поступово піднімається, але не настільки, щоб зумовити помітний попит на “товари для дозвілля” супроти товарів першої потреби».

У баченні Ейнауді ідея свободи переплітається з плюралістичною та федеративною європейською перспективою, і багато його міркувань можуть мати позитивний вплив на сьогодення

та майбутнє України в Європі. Ліберальна думка Ейнауді бачила загрозу принципів свободи з боку національної держави, і цей аспект надихнув авторів Вентотенського маніфесту, задуманого як відповідь на драму війни та наслідки ескалації націоналізму, а також як маніфест політичного реалізму щодо майбутнього європейського континенту «поза націями».

Світова війна та прихід фашизму спонукали Ейнауді до глибоких роздумів про європейську єдність у напрямку, указаному англійською федералістською літературою кінця 1930-х років. Як визнавав сам Альт'єро Спінеллі, наприкінці 1930-х років саме праці Ейнауді вплинули на світогляд авторів Вентотенського маніфесту 1941 року Альт'єро Спінеллі, Ернесто Россі та Евдженіо Колорні.

Федералізм Ейнауді розвивався впродовж тривалого історичного періоду з 1897 по 1956 рік. Спільною рисою його праць [6–10] є далекоглядна здатність чітко бачити фундаментальну історичну проблему XX сторіччя, тобто загострення націоналізму, яке призвело до війни, а також потребу подолання національного суверенітету на користь європейської та глобальної інтеграції.

Сьогодні це питання актуальне як ніколи. Отже, звернутися до позиції Ейнауді означає не тільки відновити пам'ять про федералістські ідеї XX сторіччя, але й пов'язати історичну рефлексію з потребою переосмислити європейський проєкт із погляду створення більшого спільного простору.

Між липнем 1917-го і жовтнем 1919 року Ейнауді, під псевдонімом Юніус, опублікував чотирнадцять листів у газеті *Corriere della Sera*, два з яких присвячено темі федералізму й наведено в цій збірці есеїв. У листі «Чи є ліга націй можливим ідеалом?» Ейнауді ставить під сумнів лігу націй, насамперед наводячи як приклад провал досвіду конфедерації Сполучених Штатів Америки 1781 року й успіх федерації 1788 року, яка вже твердила не про «союз між суверенними державами», а про угоду між незалежними урядами.

До питання національного суверенітету Ейнауді повертається у своєму листі «Догма суверенітету та ідея ліги націй», у якому наголошує на потребі того, щоб держави відмовилися

від повного суверенітету на користь взаємозалежності: «Догму про досконалий суверенітет треба зруйнувати й витравити назавжди <...> Це можна й потрібно зробити, бо догма ця хибна, нереальна <...>. Правдою є взаємозалежність вільних народів, а не їхня абсолютна незалежність <...>. Ізольована й суверенна держава, бо самодостатня — це витвір уяви <...>, немає абсолютно суверенних держав, а є лише держави, які слугують одна одній; вони є рівними й незалежними, бо усвідомлюють, що саме їхнє життя, їхнє прагнення до досконалості були б неможливими, якби вони не були готові служити одна одній <...> Якщо ми на щось і нарікаємо, то на те, що не досить далеко зайшли по шляху зречення суверенітету».

Перебуваючи у вигнанні у Швейцарії, Ейнауді повернувся до своїх давніх ідей і переробив їх у нові статті та брошури: «За європейську економічну федерацію» (1943), «Економічні проблеми Європейської федерації» (1944) та «Проти міфу про суверенну державу» (1943), у яких він стверджує: «Ми, федералісти, не захищаємо тези, яка вигідна якійсь країні-гегемонці — Англії, Сполученим Штатам чи Росії. Ми хочемо поставити проблему в її неприхованій суті, щоби громадськість точно знала, які умови потрібно обов'язково виконати для того, щоб федеративна ідея сприяла, а не перешкоджала миротворчості». У ті самі роки [4] Ейнауді згадував досвід Італії доби Рісорджіменто, яка засновувалася на «засадах національності, свободи і рівності народів, що їх італійські ідеалісти, передусім Мадзіні, утверджували на благо всієї Європи», і поєднував лібералізм і захист громадянських та економічних свобод із критикою концепції суверенної держави, яку вважав «анахронічною та помилковою». Перспектива її подолання вважалася способом вирішення конфліктів [10] і привела Ейнауді до ідеї європейської федерації, яка матиме владу, що перевершує владу окремих суверенних держав і позбавляє їх права та можливості вести війну й укладати мир. Ейнауді виступає за єдину валюту, митний союз, вільну торгівлю, єдину армію та єдине громадянство, тобто за такий європейський проєкт, який видається дуже прогресивним не тільки для

того часу, але й сьогодні. Європа, до якої змагає Україна, — це не та Європа, про яку мріяв Ейнауді, але захист цінностей свободи, миру й демократії, що лежать в її основі, у довгостроковій перспективі може стати орієнтиром для того, щоби країна розпочала реформи, потрібні для відбудови, економічного й соціального зростання та остаточної консолідації демократії, які зроблять можливим її вступ до Європейського Союзу.

1. Luigi Einaudi **Il liberalismo**, «L'Italia e il secondo Risorgimento», 29 luglio 1944 <https://www.luigieinaudi.it/doc/liberalismo/>
2. Luigi Einaudi **Il nuovo liberalismo**, «La Città libera», 15 febbraio 1945 <https://www.luigieinaudi.it/doc/il-nuovo-liberalismo/>
3. Luigi Einaudi **Dell'uomo, fine o mezzo, e dei beni d'ozio** «Rivista di storia economica», settembre-dicembre 1942 <https://www.luigieinaudi.it/doc/delluomo-fine-o-mezzo-e-dei-beni-dozio/>
4. Luigi Einaudi **Lineamenti di una politica economica liberale** Roma, Movimento Liberale Italiano, 1943 <https://www.luigieinaudi.it/doc/lineamenti-di-una-politica-economica-liberale/>
5. Luigi Einaudi **Lezioni di politica sociale**, Einaudi, Torino, 1949 solo il Capitolo I. I presupposti teorici della legislazione sociale 22–35 <https://www.luigieinaudi.it/doc/di-alcuni-problemi-di-politica-sociale/>
6. Luigi Einaudi **Il dogma della sovranità e l'idea della società delle nazioni** «Corriere della Sera», 28 dicembre 1918 <https://www.luigieinaudi.it/doc/lettera-undicesima-il-dogma-della-sovranita-e-lidea-della-societa-delle-nazioni/>
7. Luigi Einaudi **La società delle nazioni è un ideale possibile?** «Corriere della Sera», 5 gennaio 1918 <https://www.luigieinaudi.it/doc/lettera-settima-la-societa-delle-nazioni-e-un-ideale-possibile/>
8. Luigi Einaudi **Per-una-federazione-economica-europea** Movimento Liberale Italiano, Roma, 1943 <https://www.luigieinaudi.it/publicazione/per-una-federazione-economica-europea/>
9. Luigi Einaudi **La guerra e l'unità europea, discorso pronunciato all'Assemblea Costituente**, 29 luglio 1947 <https://www.luigieinaudi.it/doc/la-guerra-e-lunita-europea-discurso-pronunciato-allassemblea-costituente/>

luigieinaudi.it/discorso/29-luglio-1947-approvazione-del-trattato-di-pace-di-parigi-del-10-febbraio-1947/

10. Luigi Einaudi **Chi vuole la pace?** «Corriere della Sera», 4 aprile 1948 <https://www.luigieinaudi.it/doc/chi-vuole-la-pace/>

Примітки

- ¹ L. Einaudi, Dei concetti di liberismo economico e di borghesia e sulle origini materialistiche della guerra, у «La Riforma sociale», вересень-жовтень, 1928, с. 501–516.

Ейнауді в Києві. Свобода та лібералізм в Україні з європейської перспективи

Рената Гравіна

«**Е**йнауді в Києві» — це роздуми про актуальні питання української політики, про історію української економічної та політичної ліберальної ідеї, а також про можливість перенесення італійської ліберальної моделі, зокрема поглядів Луїджі Ейнауді, на ґрунт майбутньої України. Це вчення, призначене «для тих, хто ставить удосконалення та піднесення людської особистості вище від усіх інших цілей», пережило і в Україні історичні моменти великої ваги¹. Останнім часом ідею свободи в Україні пов'язують з європейською перспективою; прагнення ввійти у Європейський Союз лежало в основі двох українських революцій, 2004–2005 та 2013–2014 років. Однак сучасну українську ідею свободи сформулювали ще в XVII столітті в середовищі козацтва² (у добу раннього українського Відродження³) як символ рівності та незалежності, і вона виражалася через організацію військової спільноти під керівництвом гетьмана⁴. Неписаний кодекс козацької лицарської честі, що сформувався на основі обрання на посади й голосування на зібраннях, містив такі моральні категорії, як свободу, особисту гідність, добре ім'я, славу, мужність, самопожертву, вірність, дотримання публічно даного слова. До сучасного формулювання лібертарної ідеї козащини, яке є фундаментальним для розуміння історії української ідеї⁵, примикає політично-ліберальна ідея сучасної України, яка мала свій особливий, хоча й маргінальний, розвиток. Філософ та історик Михайло Петрович Драгоманов (1841–1895) був представником українського політичного лібералізму, який розумів трансформацію Російської імперії як конкретний плюралістичний та федеративний

проект і виступав за спільний фронт поміркованих лібералів та революційних соціалістів проти самодержавства. Ренесанс-не вільнодумство українського козацтва⁶ та політичний лібералізм Драгоманова, хоча й характеризувалися іншим історичним, соціальним, політичним та економічним шляхом і контекстом, ніж в Італії, усе ж не були позбавлені деяких спільних з Італією елементів. Незалежна пострадянська Україна запозичила героїчну символіку від модерного войовничого козацького волелюбства, а плюралістичні та федералістичні устремління — від політичного лібералізму Драгоманова. Етичні й моральні принципи, а також демократична, плюралістична й федеративна організація суспільства визначали й розвиток ліберальної філософії Луїджі Ейнауді. Ейнауді надихався героїчною італійською ідеєю Рісорджіменто, яка в процесі свого розвитку формувалася також на федералістських засадах. Як прихильник адаптації італійських ліберальних інституцій до динаміки розвитку нововиниклого індустріального суспільства, Ейнауді розгорнув у визволеній Італії активну діяльність, спрямовуючи націю в бік створення Європейського співтовариства.

Італійський лібералізм та українське волелюбство й політичний лібералізм, які в різний час і в різних контекстах були спадкоємцями героїчної моральної ідеї свободи, перебувають у діалозі, діяхронічно й синхронічно; Драгоманов та Ейнауді виступали проти небезпек, що загрожували повазі до індивідуальної гідності та свободи, обстоювали принцип розділу влади, а також потребу співпраці між народами, основаної на взаємному визнанні та повазі до відмінностей, у формі федерації.

Україна, Європейський Союз і свобода

23 червня 2022 року, через кілька місяців після початку російської агресії в Україні, Європейська Рада на засіданні в Брюсселі офіційно надала Україні та Молдові статус кандидатів на вступ до ЄС⁷. Політичне рішення на користь прискорення процесу вступу України до Європейського Союзу зумовив переворот,

якого зазнали міжнародні відносини на початку мілітарних інсинуацій Росії⁸ у самопроголошених Донецькій та Луганській «народних республіках»⁹. Але тривалі відносини між суверенною Україною та Європейським Союзом розпочалися ще в 1990-х роках у контексті пошуку Україною свого місця у світі після проголошення її незалежності¹⁰. Після 1991 року Європейський Союз гарантував можливість здійснення прагнення, яке плекала Україна, підтримуючи відносини, хоча й суперечливі, з Європейським Союзом, Організацією з безпеки і співробітництва в Європі та Атлантичним альянсом¹¹. Інституційну політику України, яка перебувала в пошуках своєї ідентичності, визначало прагнення окреслити свою незалежну внутрішню політику в межах перехідного процесу, який охопив усі республіки на пострадянському просторі після розпаду СРСР; процес цей характеризували як «загубленість у перехідному періоді»¹². На початку 2000-х років прагнення стати повноправним членом європейської спільноти спричинило жорстке політичне протистояння в Україні. Віктор Ющенко (колишній прем'єр-міністр за часів президентства Леоніда Кучми¹³) очолив Помаранчеву революцію 2004 року¹⁴, масовий виступ за демократію та активізм знизу, що проявився в реакції громадянського суспільства на кроки чинної влади. Ненасильницький виступ 2004 року підкорив суспільство своїм потужним духом єднання, що проявився як ствердження засад європеїзму та плюралізму: «вибух солідарності, емпатії та революційної творчості»¹⁵. Але, «як це часто буває в історії революцій, Помаранчева революція закінчилася контрреволюцією»¹⁶. Порив до свободи¹⁷ вичерпався, як зазначає Марк Бейсінгер, на хвилі конкурентного авторитаризму, характерного для всіх пострадянських республік перехідного періоду, тож діяльність новоствореного уряду розгорталась в умовах компромісу зі старою владою¹⁸. Українська економіка сама собою не гарантувала автономії, а залежність від Міжнародного валютного фонду та російських газових гігантів (як-от Газпрому¹⁹) призвела до конфлікту між президентом Віктором Ющенком та очільницею уряду Юлією Тимошенко. У наступні роки

після провалу політики «помаранчевих»²⁰, неспроможних подолати монополію, Україна опинилась у вирі економічної та політичної кризи²¹.

Друга спроба переходу від авторитарного правління до демократії в Україні²² відбулася під час Революції гідності, приблизно через десять років. У 2013 році друга революція передусім остаточно закріпила лінію розлому між європеїзмом та антиєвропеїзмом, між вестернізацією та статус-кво²³. Фактори, що спричинили цей революційний феномен, помножилися, і це визначило діалектику між російською, українською та європейською ідентичністю й міжнародним співтовариством²⁴. Проєвропейський рух, що виник наприкінці 2013 року, розвивався зовсім по-іншому, ніж мирна кольорова революція 2004 року²⁵; під час Євромайдану²⁶ Україна остаточно відмовилася від свого радянського минулого²⁷ та приєдналася до лав центральноєвропейських країн, які здійснили революцію 1989 року²⁸.

Загарбницька війна, що розпочалася на Донеччині 2014 року, призвела до подальшої радикалізації українського суспільства у проєвропейському напрямку²⁹. Під час своїх президентських каденцій Петро Порошенко (з 2014 по 2019 рік) та Володимир Зеленський (з 2019 року) сприймали свій мандат як боротьбу за зміцнення української ідентичності через мовну, культурну та релігійну політику, а також переосмислення пам'яті³⁰. Водночас після Революції гідності Україна усвідомила, що захист власної національної ідентичності можливий тільки в межах міжнародної спільноти, тобто те, що український національний суверенітет залежить від європейської інтеграції³¹. Цей процес «самоусвідомлення» посилювався після подій у лютому 2022 року³². З одного боку, Україна усвідомила потребу для себе європейської та наднаціональної перспективи; українці почулися спадкоємцями традиції свободи, що передбачає основоположні цінності Європейського Союзу. З іншого боку, на думку Дмитра Коченова, професора права та запрошеного професора Коледжу Європи, «війна, розв'язана Путіним в Україні, нагадала Європі про сенс її існування»³³.